

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ Ε'

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1989

ΤΕΥΧΗ Β'-Γ'

ΑΙ ΤΡΕΙΣ «ΚΑΝΟΝΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ»

ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΝ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΙΚΟΝΙΟΥ (ca 341/45—395/400)
ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΝΝΩΜΕΝΑ ΕΚ ΤΟΥΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ*

ΥΠΟ

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗ, Δρος Θ. και Φ.,
'Ακαδημαϊκού-Όμοτ. Καθηγητού Πανεπιστημίου 'Αθηνών

1. 'Η μορφή τῶν γραμματειακῶν τούτων ἔργων — Κώδικες.

“Οτι κατὰ τὴν λογοτεχνικὴν μορφήν τὰ γραμματειακὰ ταῦτα ἔργα τοῦ μ. Βασιλείου εἶναι πράγματι «'Επιστολαί», ἀποδεικνύει αὐτὴ ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων. Ἐκ τῆς παλαιογραφικῆς ἐρεύνης διεπίστωσα ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα διεσώθησαν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει διὰ 44 ἑλληνικῶν Κωδίκων, ἀπὸ τοῦ ἐνάτου μέχρι καὶ τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος. Οἱ Κώδικες οὗτοι κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν εἶναι οἱ ἑξῆς:

1. Patm. 'Αγ. 'Ιωάννου ροβ' (= 172), membr., s. IX, ff. 289, 4^ο (Sakellion).
2. Hieros. Cruc. 2, membr., s. X, ff. 293 (Papadopoulos-Kerameus).
3. Paris. gr. 1334 (Reg. 2044), membr., ff. 313 (Omont).
4. Paris. Suppl. gr. 1085, membr., s. X, ff. 216 (Omont).
5. Mosqu. 315 ($\frac{398}{\text{CCCLXXXII}}$), membr., s. X, ff. 308 (Vladimir).
6. Athon. Lawra 213 (B 93), membr., s. XI, ff. 287 (Eustratiades).
7. Paris. gr. 1325, membr., s. XI, ff. 154 (Omont).
8. Paris. gr. 1326 (Colbert 924), membr., s. XI, ff. 187 (Omont).
9. Paris. Suppl. gr. 1086, membr., s. XI, ff. 333 (Omonr).
10. Coislin. gr. 35, membr., s. XII, ff. 143 (Omont).
11. Oxford, Bodl. Barocc. 185, membr., s. XI, ff. 83 (Coxe).
12. Oxford, Bodl. Miscell. 206, membr., s. XI, ff. 242 (Coxe).
13. Athen. 'Ιστ. καὶ Ἐθνολογικ. Ἐτ. 256, membr., s. XIII, ff. 94 (Lampros).

* Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) 62-78. [Festschrift Franz Dölgger zum 60. Geburtstag gewidmet].

Σημ. «ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ»: Ἡ ἀναδημοσίευσίς γίνεται, παρακλήσει τοῦ συγγραφέως, λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ πάντοτε ἐπικαίρου τοῦ θέματος καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν.

14. Athon. Iwiron 292 (4412), bomb., s. XIII, ff. 449 (Lampros).
15. Athon. Philotheu 42, membr. et chart., s. XIII, ff. 298 (Lampros).
16. Andru, τῆς Ἀγίας 88, bomb., s. XIII, ff. 417 (Lampros).
17. Andru, Παναχράντου 7, bomb., s. XIII, ff. 134 (Lampros).
18. Athon. Dochiariu 296 (2970), chart., s. XIV (Lampros).
19. Athon. Dionysiu 120 (3654), bomb., s. XIV (Lampros).
20. Athon. Iwiron 302 (4422), chart., s. XIV (Lampros).
21. Athon. Iwiron 354 (4474), chart., s. XIV (Lampros).
22. Athon. Panteleem. 770 (6277), bomb., s. XIV, ff. 334 (Lampros).
23. Athon. Lawra 1871 (Ω 61), chart., s. XIV, ff. 197 (Lampros).
24. Monac. gr. 380, bomb., s. XIV, pp. 568 (Hardt).
25. Paris. gr. 1330 (Colbert 2313), membr., palimps., s. XIV, ff. 188 (Omont).
26. Paris. gr. 1331 (Mazarin.-Reg. 2504), membr., s. XIV, ff. 473 (Omont).
27. Paris. gr. 1369 (Colbert 4262), bomb., s. XIV, ff. 209 (Omont).
28. Athon. Iwiron 303 (4423), chart., s. XIV (Lampros).
29. Athon. Panteleem. 141 (5647), chart., s. XV, ff. 166 (Lampros).
30. Athon. Lawra 615 (E 153), chart., s. XV, ff. 272, κολοβός (Eustratiades).
31. Berol. gr. 73 (Phill. 1477), chart., s. XV, ff. 321 (Studemund-Cohn).
32. Paris. gr. 1328 (Du Fresn.-Reg. 2505), chart., s. XV, ff. 378 (Omont).
33. Paris. gr. 1337 (Du Fresn.-Reg. 2509), s. XV ff. 345 (Omont).
34. Paris. gr. 1374 (Reg. 3026), chart., s. XV, ff. 525 (Omont).
35. Athon. Iwiron 329 (4449), chart., s. XVI, ff. 380 (Lampros).
36. Athon. Vatopedi 482, bomb., s. XVI (a. 1586), ff. 311 (Eustratiades).
37. Berol. gr. 95 (Phill. 1499), chart., s. XVI, ff. 406 (Studemund-Cohn).
38. Athen. Bibl. Spyr. Lampros chart., s. XVI, ff. 424 (Lampros Νέος Ἐλληνομν. 17, 1923, 87).
39. Hieros. Cruc. 27, chart., s. XVI, ff. 424 (Papadopulos-Kerameus).
40. Basil. 33 (A. III. 3), chart., s. XVI, ff. 36 (Omont).
41. Paris. Suppl. gr. 304 (N. - Dame), chart., s. XVI, ff. 304 (Omont).
42. Athon., Lawra 1057 (Θ 195), chart., s. XVII, ff. 188, ἀκέφαλος-κολοβός (Eustratiades).
43. Therapnon (40 Mart.) 10 (15), chart., s. XVII (8' Ματῶν 1647), ff. 301 (Βέης).
44. Barber. gr. 239 (II 60): «Basili Magni epistola ad Amphiloichium» (Seymour de Ricci ἀνευ ἐτέρων ἐνδείξεων).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω Κωδίκων οἱ ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 15 καὶ 24 φέρουν τὴν ἐπικεφαλίδα: «Τοῦ ἁγ. Βασιλείου ἐπισκ. Καισαρ. Καππαδ. Ἀμφιλοχίῳ ἐπισκ. Ἰκονίου Περὶ Κανόνων, Ἐπιστολὴ Α', Β', Γ'». Ὁ ὑπ' ἀριθ. 21 Κώδιξ δὲν φέρει ἐπίτιτλον. Ἀναφέρει ἀπλῶς «Ἐπιστολὴν» πρὸς Ἀμφιλόχιον. Ἰσως περιέχει Κανονικὴν Ἐπιστολὴν, ἴσως ὁμοῦ περιέχει καὶ τὰ «Α' κεφ. πρὸς Ἀμφιλόχιον τοῦ Μεγ. Βασιλείου Περὶ Ἀγίου Πνεύματος». Οἱ ὑπ' ἀριθ. 5 καὶ 6 Κώδικες περιέχουν: «Βασιλείου τοῦ μεγάλου ἐκ τῆς πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐπισκ. Ἰκονίου α) Περὶ Ἐγκρατητῶν (sic). β) Περὶ Κανόνων». Ὁ ὑπ' ἀριθ. 13 περιέχει: «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐκ τῆς α' Ἐπιστολῆς Κανόνων νθ'». Οἱ ὑπ' ἀριθ. 14, 16, 18, 19-20, 22-23, 28-30, 35-36, 38-39 καὶ 43: «Βασιλείου τοῦ μεγάλου Ἐπιστολὰ ἰ Κανονικὰ β». Αἱ ὑπ' ἀριθ. 3-4, 7-12, 25-27, 32-34, 37, 40-41 περιέχουν: «S. Basili ad Amphiloichium Epistolae canonicae tres». Οἱ ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 31 περιέχουν: «Συναγωγὴν Κανόνων ἐκκλησιαστικῶν καὶ S. Basili Canonēs

ad Amphiloichium». Ὁ ὑπ' ἀριθ. 42 περιέχει: «Βασιλείου τοῦ μεγάλου πρὸς Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου Ἐπιστολὴν Περὶ Ἱερῶν». Τέλος ὁ ὑπ' ἀριθ. 44 Κώδιξ περιέχει: «Basiliū Magni Epistola ad Amphiloichium», πιθανῶς Κανονικὴν Ἐπιστολὴν, ἀνευ ἐτέρων ἐνδείξεων.

Ἐκ τῆς παλαιογραφικῆς λοιπὸν ἀνασκοπήσεως ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ μεγάλου Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου ὀνομάζονται, ὡς καὶ πράγματι εἶναι, «Κανονικαὶ Ἐπιστολαί». Ἐπίσης καὶ ὁ μ. Βασίλειος, προοιμιαζόμενος ἀναφέρει ῥητῶς ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ του ὅτι προτίθεται ν' ἀποκριθῆ εἰς τὰ διὰ τοῦ γράμματος τοῦ Ἀμφιλοχίου τεθέντα αὐτῷ ἔρωτήματα¹. Ὁμοίως ἀρχόμενος τῆς δευτέρας Κανονικῆς Ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον, καλεῖ ὁ ἴδιος ταύτην «γράμμα», ὅπερ ἀποστέλλει αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν τῶν τεθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐρωτημάτων². Καὶ τὰ 85 ἢ κατ' ἄλλους Κώδικας 86 Κεφάλαια, περὶ ἃ ἀσχολοῦνται αἱ τρεῖς αὗται Ἐπιστολαὶ τοῦ μ. Βασιλείου, εἶναι ἀπάντησις εἰς ἰσάριθμα πιθανώτατα ἔρωτήματα τοῦ Ἀμφιλοχίου. Ὁ Ἀμφιλόχιος δηλ. καταγράφας ἐπακριβῶς καὶ λεπτομερῶς πάσας τὰς περιπτώσεις ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, τὰς ἐν τῇ πράξει τῆς ἐκκλησιαστικῆς του διοικήσεως παρουσιασθείσας, ἐζήτησε δι' ἐπιστολῆς ἢ ἐπιστολῶν του πρὸς τὸν μ. Βασίλειον νὰ μάθῃ τὴν κανονικὴν αὐτοῦ γνώμην ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ τὴν ἣν ἐπομένως ὄφειλε νὰ τηρήσῃ οὗτος στάσιν ἐν προκειμένῳ. Ὁ μ. Βασίλειος ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ μαθητοῦ καὶ φίλου αὐτοῦ καὶ ἐπιστέλλει τὰς τρεῖς ταύτας «Κανονικὰς Ἐπιστολάς». Καὶ αἱ τρεῖς αὗται Ἐπιστολαὶ ἀποτελοῦν ἐνότητα καὶ φαίνονται οὐ μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μορφήν, ὡσεὶ ἀπετέλουν μίαν ἐπιστολικὴν Πραγματεῖαν ἢ Ὑπομνηστικόν³. Ἡ κεντρικὴ τῶν Ἐπιστολῶν ἰδέα εἶναι ἡ αὐτή, ἣτοι

1. Migne, PG 32, 664B/C, Ἐπιστ. 188, καν. Α'.

2. Migne, PG 32, 716C/D, Ἐπιστ. 199, καν. Β': «Πάλαι πρὸς τὰς παρὰ τῆς εὐλαβείας σου προταθείσας ἡμῖν ἐρωτήσεις ἀποκρινάμενος, οὐκ ἀπέστειλα τὸ γράμμα, τοῦτο μὲν ὑπὸ τῆς ἀρρωστίας τῆς μακρᾶς καὶ ἐπικινδύνου ἀσχοληθεῖς, τοῦτο δὲ ὑπὸ τῆς ἀπειρίας τῶν διανοουμένων».

3. «Ἐπιστολικὴν πραγματεῖαν» λέγοντες, ἐνοοῦμεν τὴν διαπραγματεύειν ἐνὸς ἢ πλειόνων θεμάτων ἐν ἐπιστολικῇ μορφῇ. Διαφέρει δ' αὕτη τῆς ἀπλῆς ἐπιστολῆς, διότι ὑπερβαίνει εἰς ἕκτασιν πᾶν «μέτρον ἐπιστολῆς». Πολλάκις αἱ «ἐπιστολικά πραγματεῖαι» συνωδεύοντο καὶ ὑπὸ ἐν εἴδει Εἰσαγωγῆς ἐτέρας ἐπιστολῆς, ἐκαλοῦντο δ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ «ὑπομνηστικά» ἢ «ὑπομνήματα». — Περὶ τοῦ ὅρου «ὑπομνηστικόν» ἢ «ὑπόμνημα» ὅρα κατωτέρω. «Ἐπιστολικὰς πραγματείας» θὰ ἡδυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν π.χ. τὰς ἐξῆς: Migne, PG 40, 926/41: Σεραπίωνος ἐπισκόπου, Πρὸς μονάζοντας. Migne, PG 46, 1009/16: Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ τῶν ἀπίοντων εἰς Ἱεροσόλυμα. Migne, PG 32, 325A: Μ. Βασιλείου Ἐπιστ. ΛΗ', Γρηγορίῳ ἀδελφῷ, Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως: «Ἐπόμνημά σοι διὰ βραχέων τὸν περὶ τούτου λόγον ἐποιήσαμην». Αὐτόθι 32, 864B (Μ. Βασιλείου Ἐπιστ. ΣΛΒ', Ἀμφιλοχίῳ: «Πρὸς μὲν οὖν τὰ ἐπερωτηθέντα γεγονασί τινες, ἐν

ἡ λύσις ζητημάτων ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐξιλεώσεως τῶν ἐν αὐταῖς διαλαμβανομένων πλημμελημάτων διὰ τῆς μετανοίας. Ἰσως ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα Ἐπιστολὴ εἶναι ἀπάντησις εἰς μίαν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀμφιλοχίου. Τοῦτο εἰκάζω ἐξ αὐτῆς τῆς προσφωνήσεως τῆς Β' Ἐπιστολῆς τοῦ μ. Βασιλείου: «Πάλαι πρὸς τὰς παρὰ τῆς εὐλαβείας σου προταθείσας ἡμῖν ἐρωτήσεις ἀποκρινάμενος, οὐκ ἀπέστειλα τὸ γ ρ ά μ μ α»⁴. Ἀλλὰ τὸ προοίμιον τῆς Γ' Ἐπιστολῆς τοῦ μ. Βασιλείου δεικνύει ὅτι αὕτη εἶναι ἀπάντησις εἰς ἐτέραν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀμφιλοχίου: «Ἐπειδὴ τὸ γ ρ ά μ μ α τῆς εὐλαβείας σου ἐπὶ χειῖρας ἔλαβον»⁵. Ἡ τελευταία αὕτη Ἐπιστολὴ καθορίζει ἐπακριβῶς τὰ ἐπιβλητέα ἐπιτίμια εἰς τοὺς παραπίπτοντας, ἅτινα στρέφονται περὶ τὰ αὐτὰ σχεδὸν παραπτώματα, περὶ ἃ ἡσχολήθη θεωρητικώτερον ἐν ταῖς δυσὶ πρώταις Ἐπιστολαῖς τοῦ ὁ μ. Βασίλειος. Ἡ διασάφησις αὕτη ἐζητήθη, φαίνεται, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀμφιλοχίου.

Συμπέρασμα τῶν λεχθέντων εἶναι ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ μ. Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον ἀνήκουσι κατὰ τὴν λογοτεχνικὴν μορφήν αὐτῶν εἰς τὴν Ἐπιστολογραφίαν, ἥτοι τὴν Ἐπιστολικὴν γραμματείαν, ἥτις τοσοῦτον πλουσίως ἀνεπτύχθη ἀπὸ τοῦ 4ου ἰδία αἰ. καὶ ἐφεξῆς ἐν τῇ καθόλου χριστιανικῇ γραμματείᾳ.

2. Ὁ δημόσιος χαρακτὴρ τῶν Ἐπιστολῶν. — Ἡ a priori πρόθεσις τοῦ συντάκτου αὐτῶν νὰ προσδώσῃ αὐταῖς καθολικὸν ἐκκλησιαστικὸν κῦρος.

Αἱ Ἐπιστολαὶ παρὰ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ προσωπικὸν χαρακτῆρα, ὃν ἐκ πρώτης ὕψεως ἐμφανίζουσιν, ἐν τούτοις γενικώτερον καί, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, δημόσιον σκοπὸν προέθεντο. Ὁ μ. Βασίλειος δηλ., γράφων τὰς Ἐπιστολάς ταύτας —καὶ τοῦτο ἰδιαιτέρως ἐξαίρω—, δὲν προὔτιθετο ν' ἀπαντήσῃ ἀπλῶς εἰς ἐπ' εὐκαιρίᾳ θεθέντα αὐτῷ ζητήματα περιορισμένης τοπικῆς καὶ χρονικῆς ἰσχύος, ἀλλὰ σκοπὸν εἶχεν a priori νὰ καθορίσῃ ἐκ τῶν προτεθέντων αὐτῷ ὀρισμένων τούτων περιπτώσεων τὴν θέσιν τῆς Ἐκ-

τῷ ὑπομνηστικῷ ἀποκρίσεις, οἷας ἐμοὶ δυνατόν ἦν, καὶ ὡς ὁ καιρὸς ἐδίδου». Αὐτόθι 32, 348B—360B: Πρὸς Χίλωναν τὸν ἑαυτοῦ μχθητὴν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη φέρεται μὲν ὡς MB' ἐπιστολὴ τοῦ μ. Βασιλείου, ἀλλὰ δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν. Αὕτη εἶναι ἔργον τοῦ ἁγ. Νείλου τοῦ ἀσκητοῦ. Πρβ. Karl Holl, Amphilocheus von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadoziern. Tübingen und Leipzig 1904 s. 14 σημ. 3. — Ὡς «ἐπιστολικὴ πραγματεία» θά ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ἡ ἐπιστολὴ 46 τοῦ μ. Βασιλείου, Πρὸς παρόντων ἐκπεσοῦσαν, παρὰ Migne, PG 32, 369/81B. Σημειώτεον ὅτι αἱ «ἐπιστολικαὶ πραγματεῖαι» προωρίζοντο ἐξ ὑπ' ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ συντάκτου αὐτῶν διὰ τὴν δημοσιότητα.

4. Ἐνθ' ἁν., Migne, PG 32, 716C.

5. Αὐτόθι 793B.

κλησίας καθόλου, ἐκτός τόπου καὶ χρόνου, ἔναντι τῶν ἐν αὐταῖς διαλαμβανομένων ἀμαρτημάτων. Ἄλλαις λέξεσιν, αἱ Ἐπιστολαὶ προωρίζοντο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μ. Βασιλείου διὰ τὴν δ η μ ο σ ι ό τ η τ α καὶ ό συντάκτης αὐτῶν εἶχε τὴν πρόθεσιν a priori νὰ προσδώσῃ αὐταῖς κ α θ ο λ ι κ ὸ ν ἔ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ὸ ν κ ῦ ρ ο ς⁶.

Ἐν ὄψει τοῦ περιεχομένου τῶν Ἐπιστολῶν πιστεύομεν ὅτι λίαν ὀρθῶς καὶ ἐπιτυχῶς ὑπὸ συμπάσης τῆς παραδόσεως ὠνομάσθησαν Κανονικαὶ Ἐπιστολαί. Διότι κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο πράττουσιν ἢ ἐκθέτουσι «κ α ν ὄ ν α ς» ἐπὶ ζητημάτων ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας. Οἱ «κ α ν ὄ ν ε ς» δὲ οὗτοι ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ μ. Βασιλείου οὐχὶ ἀπλῶς ὑπὸ παραινετικὴν καὶ συμβουλευτικὴν μορφήν, περιορισμένης τοπικῆς ἢ περιπτωσιολογικῆς ἀξίας, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθολικοῦ κύρους διὰ σύμπασαν τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ μ. Βασίλειος δηλ., γράφων τὰς πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον τρεῖς «Κανονικὰς Ἐπιστολάς» του, ἤθελε νὰ δώσῃ «κ α ν ὄ ν α ς», ἰσχύοντας διὰ παντὸς καὶ διὰ σύμπασαν τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ ἰδίου πατρὸς, ὀμιλοῦντος περὶ «κ α ν ὄ

6. Ἡ ἐπιστολικὴ γραμματεία, ἡ ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. καὶ ἐφεξῆς ἰδίᾳ πλουσίως ἀναπτυχθεῖσα, διαιρεῖται συνήθως ὑπὸ τῶν νεωτέρων εἰς δύο κατηγορίας: α) τὰς ἰδιωτικὰς ἐπιστολάς, ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἔννοιά τῆς λέξεως. Αὗται εἶναι ἐμπιστευτικαὶ ἀνακοινώσεις, ἰδιωτικοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ χαρακτῆρος. Ἀναπληροῦν δὲ τὴν προφορικὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἀντιλήψεων, ἔνεκα τῆς τοπικῆς ἀπουσίας τῶν ἀλληλογραφοῦντων' καὶ β) τὰς δ η μ ο σ ι α ς ἐπιστολάς, τῶν ὁποίων ὁ τε σκοπὸς καὶ τὰ διαπραγματευόμενα ἀντικείμενα προωρίζοντο ἐξ ὑπ' ἀρχῆς διὰ τὴν δ η μ ο σ ι ό τ η τ α. Ἡ γερμανικὴ φιλολογία χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους Brief καὶ Epistel πρὸς δῆλωσιν διὰ μὲν τοῦ πρώτου τῆς ἰδιωτικῆς ἢ προοπτικῆς ἐπιστολῆς, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου τῆς διὰ τὴν δ η μ ο σ ι ό τ η τ α προωρισμένης ἐπιστολῆς. Πρβ. A. Deissmann, Licht vom Osten. Tübingen 1909²⁻³, σ. 163/6. "Ὅρα καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ H. Windisch, ἐν Neue Jahrbücher für kl. Alt. 25 (1910) 2/3 ἔ. καὶ τὰς προτεινομένας ὑπ' αὐτοῦ διορθώσεις εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ A. Deissmann. Ἄφθονον ὑλικὸν περὶ Ἐπιστολογραφίας καθόλου εὕρισκει τις καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Otto Koller, Das Formular der Paulinischen Briefe. Ein Beitrag zur Lehre vom antiken Briefe, Stuttgart 1933, ἰδίᾳ εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου τούτου, ἥτοι σ. 241 ἔ.ἔ. — Ἡ διὰ τὴν δ η μ ο σ ι ό τ η τ α προοριζομένη ἐπιστολὴ ἤτο συνήθως γεγραμμένη κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ῥητορικῆς τέχνης, μετ' ἐπιμελείας καὶ καλλιτελείας. Αὕτη θηρεῖ ἐπιδοκιμασίαν καὶ ἐπαινον ἐκ μέρους τῶν ἀναγλωστῶν καὶ ἐν τῇ διαπραγματεύσει ποιικιλωτάτων πολλακίς θεμάτων λαμβάνει ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν τὴν αἰσθητικὴν. Ἐνωρὶς ἤδη αἱ ἐπιστολαὶ αὗται συγκεντροῦνται εἰς συστήματα ἢ συλλογὰς (corpora), μικροτέρας ἢ μεγαλυτέρας. Ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ὠργάνωσε συλλογὴν ἐπιστολῶν τοῦ φίλου του μ. Βασιλείου, ἀριθμὸν δὲ τινα ἰδίων ἐπιστολῶν παρέδωκεν ἐπίσης εἰς τὴν δημοσιότητα. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἐξέθεσε καὶ ὠρισμένην θ ε ω ρ ί α ν ἔ π ι σ τ ο λ ο γ ρ α φ ί α ς, ἥτοι τὰς ἰδιότητας τῆς καλῆς ἐπιστολῆς (Migne, PG 37, 105, Ἐπιστ. 51 Νικοβούλω. Πρβ. καὶ τὰς ὑπ' ἀριθ. ἐπιστ. 52, 53 καὶ 54 Τῷ αὐτῷ). Πρβ. G. Przychocki, De Gregorii Nazianzeni epistulis. Krakau 1912, ἰδίᾳ σ. 4-24. M. Heinemann, Epistulae amatoriae quomodo cohaerent cum elegiis Alexandrinis. Diss. Strassburg kirchlichen Lit. Freiburg i. Br. 1912, III, 25 ἔ.

ν ω ν) εἴτε πρότερον ὑφισταμένων, εἴτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τὸ πρῶτον ἐκτιθεμένων, ἐπὶ τοῦ ἔθους δὲ καὶ τῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας στηριζομένων. Οὕτως ἐν τῇ Α' «Κανονικῇ Ἐπιστολῇ» του πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον λέγει (Migne, PG 32, 672B, Ἐπιστ. ΡΠΗ' τῷ 375): «Διότι ἀρχαίως ἐστὶ κανών». Αὐτόθι 673A: «Περὶ τριγάμων καὶ πολυγάμων τὸν αὐτὸν ὠρίσαν κανόνα». Αὐτόθι: «Συνήθειαν δὲ κατελάβομεν ... οὐκ ἀπὸ κανόνων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τῶν προειληφῶτων ἀκολουθίας». Ὁμοίως 680B: «Καὶ ἡμεῖς δόξομεν μὴ παρὰ κανόνας ποιεῖν τι». Αὐτόθι 681B: «Τοὺς διγάμους παντελῶς ὁ κανὼν τῆς ὑπηρεσίας ἀπέκλεισε». Ἐπίσης ἐν τῇ Β' πρὸς Ἀμφιλόχιον «Κανονικῇ Ἐπιστολῇ» του τὰ αὐτὰ που διαλαμβάνει, λέγων (Αὐτόθι 717A): «οἱ μὲν Πατέρες ἡμῶν ... ἐνομοθέτησαν ... ἐμοὶ δὲ δοκεῖ». Αὐτόθι 721A: «Οὐ μέντοι ἔχομεν κανόνα...». Ἐν 724A ὁ μ. Βασίλειος παραπέμπει τὸν Ἀμφιλόχιον εἰς ἑτέραν Ἐπιστολήν του, τὴν ὑπ' ἀριθ. ΡΞ' (Migne, PG 32, 621/8 Διοδώρῳ τῷ 373), ἣν ὡς «κανονικὴν» θεωρεῖ καὶ ἐπομένως καθολικὸν ἐκκλησιαστικὸν κῦρος ἔχουσαν, λέγων: «Περὶ δὲ τῶν δύο ἀδελφῶν γαμούντων ἢ ἀδελφοῖς δυσὶ γαμουμένων ἐπιστολίδιον ἡμῶν ἐκπεφώνηται, οὗ τὸ ἀντίγραφον ἀπεστείλαμέν σου τῇ εὐλαβείᾳ». Ἐπίσης 725C: «Περὶ τῶν ἀρπαζόντων κανόνα μὲν παλαιὸν οὐκ ἔχομεν, ἰδίαν δὲ γνώμην ἐποιήσαμεθα». Μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὸ θέμα ἡμῶν εἶναι ὁ κανὼν ΜΖ' τῆς Β' «Κανονικῆς Ἐπιστολῆς» του πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον, ἐν ᾧ ἀποφαίνεται ὑπὲρ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ ἐνίων αἰρετικῶν, ἀντιθέτως πρὸς τὰ κρατοῦντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ῥώμης καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἰκονίου, λέγων (Migne, PG 32, 729C/732A): «Εἰ δὲ παρ' ὑμῶν ἀπηγόρευται τὸ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ, ὥσπερ οὖν καὶ παρὰ Ῥωμαίοις, οἰκονομίας τινὸς ἕνεκα, ἀλλ' ὁ ἡμέτερος λόγος ἰσχυρὸν ἔχει τω». Προφανῶς ὁ μ. Βασίλειος θέλει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην νὰ περιβάλῃ μὲ καθολικὸν κῦρος, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ αὕτη κανὼνα καὶ θεσμὸν διὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ καὶ μόνον σκανδάλου ἢ ἀντιρρήσεων ἐνίων ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας Ἰκονίου, λόγῳ τῆς κρατοῦσης συνηθείας, συμβουλεύει τῷ Ἀμφιλοχίῳ νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον, ἣτις καὶ νὰ κυρώσῃ τὴν γνώμην του, ἐκθέτουσα ταύτην εἰς εἰδικὸν κανόνα, ὃν καὶ παραθέτει. Παρόμοιαι μαρτυρίαι ὑπάρχουν καὶ ἐν τῇ Γ' πρὸς Ἀμφιλόχιον «Κανονικῇ Ἐπιστολῇ» τοῦ μ. Βασιλείου (Migne, PG 32, 796A ἐ., Ἐπιστ. ΣΙΖ' τῷ 375). Οὕτως ἐν 796A, λέγει ὁ μ. Βασίλειος: «Τὸ κατὰ τοὺς κληρικὸς ἀδιορίστως οἱ κανόνες ἐξέθεντο». 796B: «Γὰρ τῶν ἀκουσίων φόνων διαφορὰς πρὸ χρόνου οἶδα ἐπιστείλας τῇ θεοσεβείᾳ σου κατὰ τὸ ἐμοὶ δυνατὸν καὶ πλέον ἐκείνων οὐδὲν εἰπεῖν δύναμαι». Προδήλως τὰ ἐν τῇ προγενεστέρᾳ Ἐπιστολῇ του ἐκτεθέντα θεωρεῖ ἀρκετά, ἀλλὰ καὶ «κανονικά», ὥστε ἀρκεῖται νὰ παραπέμψῃ εἰς αὐτὰ, μὴ ποιούμενος πλέον λόγον περὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων. 805A: «Οἱ δὲ ταῖς μητριαῖς ταῖς ἑαυτῶν ἐπιμαϊνόμενοι τῷ αὐτῷ ὑπόκεινται κανόνι, ᾧ καὶ οἱ ταῖς ἑαυτῶν ἀδελφαῖς ἐπιμαϊνόμενοι».

805A/B: «Τὴν δὲ πολυγαμίαν οἱ Πατέρες ἀπεσιώπησαν ... Ἡ μὲν δὲ παρρίσταται ... Διὸ εὐλογον ... ὑποβάλλεσθαι τοῖς κανόσι». 805B: «Οὔτοι κατὰ τοὺς ἤδη παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν ἐξενεχθέντας κανόνας οἰκονομείσθωσαν». 808B: «... ὑπὸ τὸν κανόνα πιπτέτωσαν τῆς ἐξαετίας».

Ἐκ πάντων τούτων φανερώτατον ἡλίου καθίσταται ὅτι ὁ μ. Βασίλειος ἐκθέτει ἐν ταῖς τρισὶ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον «Κανονικαῖς Ἐπιστολαῖς» του («κανόνας») εἴτε ἰδίους, ἐπὶ τοῦ ἔθους καὶ τῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας στηριζόμενος, εἴτε προγενεστέρων Πατέρων ἢ καὶ συνόδων γνώμας καὶ «κανόνας» ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἐκθέτει δὲ τοὺς «κανόνας» τούτους ἀπὸ προθέσεως καὶ αἰτιολογίας διὰ τὴν καθορίσιν τῆν στάσιν τῆς Ἐκκλησίας καθόλου ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ οὐχὶ τὴν παράσχη ἀπλῶς συμβουλὰς τῷ Ἀμφιλοχίῳ, περιωρισμένης τοπικῆς καὶ χρονικῆς ἰσχύος. Πόσῃ δὲ σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ «κανονικός» οὗτος ποιμενάρχης εἰς τοὺς «κανόνας» τῶν πρὸ αὐτοῦ Πατέρων, μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος, ἐν οἷς τοῖς ὑφ' αὐτὸν Χωρεπισκόποις γράφων, λέγει (Migne, PG 32, 400/1. Ἐπιστ. ΝΔ'): «Πάνυ με λυπεῖ, ὅτι ἐπιλελοίπασιν λοιπὸν οἱ τῶν Πατέρων κανόνες». 401A: «ἀναγκαίως ἤλθον εἰς τὸ ἀνανεώσασθαι τοὺς τῶν Πατέρων κανόνες»⁷. Τέλος ἐν τῇ Ἐπιστολῇ του ὁ μ. Βασίλειος ὑπ' ἀριθ. ΣΞΣΤ' (= 266), τῷ ἐπισκόπῳ Ἀλεξανδρείας Πέτρῳ ἐπισταλείσῃ, γράφει (Migne, PG 32, 993A· τῷ 377): «... καὶ ἡ Ἐκκλησία τὴν ἑαυτῆς ἰσχὺν οὐκ ἀπόλεσεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ διωγμῷ. Οὐ γὰρ μεθ' ἡμῶν ἐδιώχθησαν καὶ οἱ κανόνες». Ἰδιαίτεράν δ' εὐχαρίστησιν ἠσθάνετο ὁ μέγας κανονολόγος Ἱεράρχης ἐπὶ τῇ ἀκριβεῖ τήρησιν τῶν «κανόνων». Οὕτω γράφων τὴν ὑπ' ἀριθ. ΡΚΖ' Ἐπιστολὴν του τῷ ἐπισκόπῳ Σαμοσάτων Εὐσεβίῳ (Migne, PG 32, 553C) προτρέπει τοῦτον νὰ ἐπαινήσῃ τὸν ἐπίσκοπον Ἰοβῖνον διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀκριβῆ τήρησιν τῶν «κανόνων»: «... προηγουμένως δὲ καὶ στιβαρῶς ὡς πρὸς τὴν τῶν κανόνων ἀκριβεῖαν ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος ἐκινήθη, ἐπαινεσον αὐτὸν καὶ εὐχαρίστησον τῷ Κυρίῳ». Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ σύνοδοι, λόγον ἐποιοῦντο περὶ «κανόνων» τῶν Πατέρων, οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν ἐν συνόδοις ἐκτεθειμένων, ἀλλ' ὑπὸ προγενεστέρων Πατέρων ἐξαγορευθέντων καὶ ἐπομένως ἀρχαίῳθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κρατούντων. Π.χ. Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα ΙΙΙ, 141 (καν. Θ'): «... κατὰ τὸν ἀρχαῖον κρᾶτῆσαντα ἐκ τῶν Πατέρων κανόνα ... Ἐκαστον γὰρ ἐπίσκοπον ἐξουσίαν ἔχειν τῆς ἑαυτοῦ παροιικίας, διοικεῖν τε κατὰ τὴν ἐκάστῳ ἐπιβάλλουσαν εὐλάβειαν καὶ πρόνοιαν ποιῆσθαι πάσης τῆς χώρας τῆς ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ πόλιν· ὡς χειροτονεῖν πρεσβυτέρους καὶ διακόνους καὶ μετὰ κρίσεως ἕκαστα διαλαμβάνειν· περαιτέρω δὲ μηδὲν πράττειν ἐπιχειρεῖν, δίχα τοῦ τῆς

7. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι σπουδαία καὶ διὰ τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀναγραφῶν (Notitia episcopatum) καὶ διὰ τὰς συμβουλὰς, ἃς ὁ μ. Βασίλειος δίδει τοῖς Χωρεπισκόποις περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας τοῦ κατωτέρου ἰδία κλήρου.

μητροπόλεως επισκόπου, μηδὲ αὐτὸν ἄνευ τῆς τῶν λοιπῶν γνώμης».

3. Ἐγνώριζεν ὁ Δ' αἰὼν Κανονικὰς Ἐπιστολάς;

Ἐκ τῆς παλαιογραφικῆς ἀνασκοπήσεως ἀπεδείχθη ὅτι αἱ τρεῖς πρὸς Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου Ἐπιστολαὶ τοῦ μ. Βασιλείου ὀνομάζονται, ὡς καὶ πράγματι εἶναι, «Κανονικαὶ Ἐπιστολαί». Ἄλλ' ὁ τίτλος οὗτος, ὁ ἀπὸ τοῦ Θ' αἰ. καὶ ἐφεξῆς ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν χφφ. παραδιδόμενος, εἶναι ἀπίθανον νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ συντάκτου τῶν Ἐπιστολῶν τούτων. Ὁ μ. Βασίλειος καλεῖ μὲν τὰ ἔργα ταῦτα «γράμματα»⁸ καὶ ἀναφέρει πολλαχοῦ «κανόνας» ἰδίους καὶ προγενεστέρων Πατέρων, ἀλλ' οὐδαμοῦ καλεῖ τὰ ἔργα του ταῦτα «Κανονικὰς Ἐπιστολάς». Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα· Γνωρίζει ἄρα γε ὁ Δ' αἰὼν «Κανονικὰς Ἐπιστολάς», μάλιστα ὑπὸ τὴν ἣν ἡμεῖς σήμερον ἐκδεχόμεθα σημασίαν; Ὁ Ο. Bardenhewer⁹ ἀρνεῖται τοῦτο διαρρήδη. Αἱ κανονικὸν κύρος λαβοῦσαι διὰ τοῦ 2ου κανόνου ὑπὸ τῆς Πενθέκτης (Quinisexta) ἐν Τρούλλῳ τῷ 692 συνελθούσης συνόδου Ἐπιστολαὶ δὲν ὀνομάζοντο ἐξ ὑπ' ἀρχῆς, λέγει ὁ Ο. Bardenhewer, «Κανονικαί», οὐδὲ ὑπὸ τῆς ἀναγνωρισάσης τὰς Ἐπιστολάς ταύτας συνόδου ἐκλήθησαν οὕτω, ἀλλ' ἀπλῶς ἡ σύνοδος λόγον ἐποιήσατο περὶ τῶν «ἀγίων κανόνων» τῶν Πατέρων τῆς προγενεστέρας ἐποχῆς¹⁰.

Νομίζω ὅτι ὁ Ο. Bardenhewer δὲν ἔχει δίκαιον ταῦτα ἐκτιθέμενος. Διότι οὐ μόνον ἡ παράδοσις «Κανονικῶν Ἐπιστολῶν» εἶναι ἀρχαιότερα τῆς Πενθέκτης συνόδου τοῦ 692 ἔτους, ὡς ὀρθῶς ἀπεδέχθη ὁ Ed. Schwartz¹¹, ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιότερα πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Ἐπιστολογραφία, ἰδίᾳ τοῦ 4ου αἰ., τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων δέχεται τοιαύτας «Κανονικὰς Ἐπιστολάς», κατὰ θεωρίαν τοῦλάχιστον, ὡς θ' ἀποδείξωμεν, ἀλλὰ πρὸς ἐπὶ τούτοις καὶ ῥητῶς «Κανονικὰς Ἐπιστολάς» αὕτη κατονομάζει καὶ παραδέχεται, ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἀκριβῶς ἔννοιαν καὶ σημασίαν, δηλ. τοῦ καθολικοῦ κύρους τοῦ κανονικοῦ περιεχομένου τῶν Ἐπιστολῶν τούτων διὰ τὴν πρᾶξιν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Παράδειγμα αὐτὸς ὁ μ. Βασίλειος. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον Α' «Κανονικῇ» αὐτοῦ Ἐπιστολῇ, ἀπαντῶν εἰς ἐρώτημα τοῦ Ἀμφιλοχίου, ἐὰν (εἰς δέσμευσιν πρότερον ὑφ' ὄρκου, ὅπως οὐδέποτε δεχθῆ τὴν χειροτονίαν) ἀποτελῆ ὁ δοθεὶς

8. Migne, PG 32, 664B/C. Ἐπιστ. 188, καν. Α'. Αὐτόθι 716C/D, Ἐπιστ. 199, καν. Β'.

9. Mv. ξ. II, 33 ἐ.

10. Mansi, SS. Conc. Coll. XI, 940. Hefele, Konziliengeschichte III², 331.

11. Nachrichten der kgl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen (Philol.-hist. Klasse 1905) σ. 170.

ὄρκος πράγματι κάλυμα πρὸς τοῦτο, ἀποκρίνεται: «εἰ καὶ κανόν τισ δοκεῖ συγχωρῶν τοῖς τοιοῦτοις ...», ἐν ἧ φράσει ἡ λ. «κανόν» ἀσφαλῶς ὑπὸ τὴν κανονικὴν σημασίαν λαμβάνεται. Ἄλλὰ τοιοῦτος «κανόν», ὑπὸ συνόδου τινὸς ἐκτεθειμένος, δὲν εἶναι γνωστός. Πιθανώτερον λοιπὸν φαίνεται, ἂν μὴ βέβαιον, ὅτι ὁ μ. Βασιλείος εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ μ. Ἀθανασίου πρὸς Δρακόντιον, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Garnier ὑπόπτεισεν¹². Οὕτω λοιπὸν ἐμφανίζεται ἐνώπιόν μας ἐν συγκεκριμένον παράδειγμα, καθ' ὃ Ἐπιστολὴ σημαίνοντος Ἱεράρχου θεωρεῖται ὡς «κανονικὴ» καί, εἰ καὶ δὲν ὀνομάζεται ῥητῶς οὕτω, ἐν τούτοις ἡ ἀναπτυσσομένη ἐν αὐτῇ διδασκαλίᾳ ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μ. Βασιλείου, ὡς «κανόν» διὰ τὴν πρᾶξιν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας.

Διὰ νὰ λύσωμεν τὸ τόσον ὀξέως τιθέμενον πρόβλημα τοῦτο, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ν' ἀναδράμωμεν εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν καὶ δὴ καὶ τὸ πρὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ τοῦ 692 ἔτους συνόδου. Διὰ τὸν Δ' μάλιστα αἰῶνα θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀντλήσωμεν τὰ ἐπιχειρήματά μας ἐκ τῆς Ἐπιστολογραφίας τοῦ κατ' ἐξοχὴν κανονολόγου Πατρός, τοῦ μ. Βασιλείου, καὶ διασαφοῦντες πάντας τοὺς συναφεῖς ὄρους πρὸς τὸν ὄρον «Κανονικαὶ Ἐπιστολαὶ» ἢ «Κανονικὰ γράμματα», θὰ ἐπιδιώξωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ ἱστορικὸν περιεχόμενον τοῦ ὄρου «Κανονικαὶ Ἐπιστολαὶ».

α) Ὁ ὄρος «κανονικός».

Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἰδίᾳ τοῦ μ. Βασιλείου ὁ ὄρος οὗτος ποικιλωνύμως λαμβάνεται. Οὕτως ἐν τῇ Α' Κανονικῇ του Ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου (Migne, PG 32, 664C, Ἐπιστ. ΡΠΗ' τῷ 375) ὁ ἅγιος Διονύσιος Ἀλεξανδρείας ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ μ. Βασιλείου «κανόνος»: «Καὶ ἐθαύμασα πῶς κανόν ὄντα τὸν Διονύσιον παρῆλθεν», ἐν ἧ φράσει ἡ λ. «κανονικός» δέον νὰ ἐρμηνευθῇ, ὡς τὸν γνώστην τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ τὸν αὐστηρῶς ἐχόμενον τῶν κανόνων καὶ τῆς εὐταξίας τῶν Ἐκκλησιῶν. Παρατηρητέον δ' ὅτι ὁ Διονύσιος μόνον Ἐπιστολὰς κατέλιπε. Ταύτας δ' ἔχων ὑπ' ὄψει τοῦ μ. Βασιλείου ὠνόμασε τοῦτον «κανόν». Ἄλλὰ τοῦτο προϋποθέτει ὅτι ὁ μ. Βασιλείος καὶ τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Διονυσίου θεωρεῖ «Κανονικάς», ὡς οὐ μόνον συμφώνως πρὸς τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἐκτεθειμένας, ἀλλὰ τοῦτ' αὐτὸ καὶ «κανόνας» διὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν ἀποτελούσας¹³. Ἐπίσης ἐν τῇ πρὸς τὸν Δημοσθένη ὑπ' ἀριθμὸν ΣΚΕ'

12. Migne, PG 32, 679, σημ. 67.

13. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ ἅγιος Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, κληθεὶς ὑπὸ τῆς κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 367 (;) συνελευσθῆναι συνόδου καὶ μὴ δυναθῆναι, λόγῳ γήρατος, νὰ προσέλθῃ προσωπικῶς, ἐπέμψατο τῇ συνόδῳ ἐπιστολὴν, ἣτις καὶ ἰδιαιτέρας μνείας ἔτυχεν ὑπὸ τῆς συνόδου καὶ ἀφορμὴ ἐγένετο ἔκτοτε, ὥστε νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ συνήθεια, ὅπως

(= 225) 'Επιστολῆ (Migne, PG 32, 841A) ὁ μ. Βασίλειος λέγει: «εἰ δέ τι ἕτερόν ἐστι *κ α ν ο ν ι κ ὸ ν* ἐξετάσεως δεόμενον, καὶ τούτου καταδέχεται ὑποδέξασθαι τὴν ἀκρόασιν καὶ τὴν κρίσιν ἢ μεγάλονιά σου», ἔνθα ἡ λ. «κανονικός» ἔχει τὴν σημασίαν ζητήματος ἀναφερομένου εἰς τοὺς «κανόνους» καὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος. 'Αλλαχοῦ ἡ λ. «*κ α ν ο ν ι κ ο ῖ*» — ἐν πληθυντικῷ λαμβανομένη — ἔχει τὴν σημασίαν «κληρικοί». Π.χ. Migne, PG 32, 400B: Χωρεπισκόποις· αὐτόθι 673B, 'Αμφιλοχίω, Περὶ κανόνων Α': «τῶν *κ α ν ο ν ι κ ῶ ν* τὰς πορνείας εἰς γάμον μὴ καταλογίζεσθαι». Migne, PG 32, 841A ('Επ. ΣΚΕ': Δημοσθένει, ὡς ἀπὸ κοινοῦ): «πάντων ἡμῶν χρεῖα, ὅτι, εἴπερ τι ἐλλέλειπται τῶν *κ α ν ο ν ι κ ῶ ν*, οἱ χειροτονήσαντες αἴτιοι, οὐχ ὁ κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ὑποδέξασθαι τὴν λειτουργίαν ἐκβιασθεῖς». Αὐτόθι 841B: «Γνώση γὰρ αὐτῆ τῆ πείρα, τοῦ Θεοῦ βουλομένου, ὡς οὔτε μικρὸν οὔτε μεῖζον παρεῖται τι τῶν *κ α ν ο ν ι κ ῶ ν* ἐν τῇ καταστάσει τοῦ ἐπισκόπου». Τὸ ἐγκύκλιον γράμμα του πρὸς τὰς ὑφ' αὐτὸν 'Εκκλησίας, ἅμα τὴν 'Αρχιεπισκοπὴν Καισαρείας ἀναλαβὼν πεμψάμενος, φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: «*Κ α ν ο ν ι κ α ῖ*ς», ἦτοι 'Εκκλησίαις (Migne, PG 32, 392B ἔ.).

β) *Οἱ ὄροι «κανονικὰ γράμματα» καὶ «κοινωνικὰ γράμματα».*

Παρὰ μ. Βασιλείω μνημονεύονται ἐπίσης καὶ «*κ α ν ο ν ι κ ᾶ γ ρ ᾶ μ μ α τ α*». 'Εν 'Επιστ. ΣΚΔ' (Migne, PG 32, 836C: Γενεθλίω πρεσβυτέρω) «*κ α ν ο ν ι κ ᾶ γ ρ ᾶ μ μ α τ α*» ἐννοοῦνται τὰ ἄλλαχοῦ ὑπὸ τοῦ μ. Βασιλείου «*κοινωνικὰ γράμματα*» καλούμενα, περὶ ὧν θὰ ὀμιλήσωμεν εὐθὺς ἀμέσως κατωτέρω: «δειξάτωσαν ἡ *κ α ν ο ν ι κ ᾶ γ ρ ᾶ μ μ α τ α* παρ' ἐμοῦ πρὸς αὐτὸν διαπεμπόμενα, ἢ παρ' ἐκείνου πρὸς ἐμέ· ἢ τῶν κληρικῶν τὰς πρὸς ἡμᾶς ἐπιμιξίας, ἢ εἰς τινὰ αὐτῶν εἰς *κοινωνίαν* εὐχῆς ἐδεξάμεθα ποτε». Τὸ ἐπίρρημα «*κ α ν ο ν ι κ ῶ ν*» λαμβάνεται παρὰ μ. Βασιλείω ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνους καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς γεγονότος: Migne, PG 32, 476A ('Επ. 90: Τοῖς ἁγιωτάτοις ἀδελφοῖς καὶ ἐπισκόποις τοῖς ἐν τῇ Δύσει· τῷ 372): «Καὶ πᾶσι δὲ τοῖς γενομένοις *κ α ν ο ν ι κ ῶ ν* παρὰ τῆς ὑμετέρας τιμότητος συνεθέμεθα, τὸν ἀποστολικὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀποδεξάμενοι».

'Η 'Επιστολογραφία τοῦ μ. Βασιλείου ἀποτελεῖται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ τὰ οὕτω καλούμενα «*κοινωνικὰ γράμματα*». Ταῦτα μεταξὺ

οἱ καλούμενοι νὰ προσέρχωνται εἰς τινὰ σύνοδον αὐτοπροσώπως ἐπίσκοποι ἐκφράζωσι τὴν γνώμην των δι' ἐπιστολῆς. 'Η γνώμη των δὲ αὕτη, ἢ γραπτῶς δι' ἐπιστολῆς ἀνακοινομένη, ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῆς συνόδου καὶ ὡς «κανονικὴ» ἐθεωρεῖτο. Εὐσεβίου, 'Εκκλ. 'Ιστ. 7,28, 3. Πρβ. καὶ Πηδάλιον, σ. 322, σημ. 13.

κληρικῶν κυρίως ἀνταλλασσόμενα, ἐσήμαινον ὅτι ὁ τε ἐπιστέλλον καὶ ὁ ἀποδέκτης εὐρίσκοντο ἐν τῇ «κοινωνίᾳ» τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι εἶχοντο στερρῶς τῆς πίστεως τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας. Ἐπέμποντο δὲ ἐκ «παλαιοῦ ἔθους»¹⁴ καὶ ἦσαν ποικίλου περιεχομένου, ἀναλόγως τῶν ἀφορμῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἐπιστέλλοντος, ἦτοι παραμυθητικά, συγχαρητήρια, ἐπιτιμητικά, παραινετικά, ἐγκωμιαστικά, εὐχαριστήρια, ὑπομνηστικά, συστατικά, συμβουλευτικά, ἀναιρετικά διαβολῆς ἢ συκοφαντίας κ.λπ.¹⁵

γ) Ὁ ὄρος «τυπῶ» ἐπὶ «κανονικῶν» καὶ «κοινωνικῶν» γράμματων.

Τὰ «κοινωνικὰ γράμματα», παρὰ τὸν ἡμιεπίσημον μᾶλλον χαρακτήρα, ὃν ἔφερον, μεταξύ Ἱεραρχῶν κυρίως ἀνταλλασσόμενα, ὀρθὸν εἶναι νὰ διακρίνονται εἰς αὐστηρῶς ἐπίσημα καὶ εἰς ἰδιωτικά «κοινωνικά γράμματα». Τὰ ἐπίσημα ἔδει νὰ εἶναι γεγραμμένα «κατὰ τὸν τύπον τῆς Ἐκκλησίας»: Μ. Βασιλείου, Ἐπιστ. ΡΚΘ', παρὰ Migne, PG 32, 561A/B: Μελετίῳ ἐπισκόπῳ Ἀντιοχείας· τῷ 373: «Ἴν' οὖν μὴ ἐπὶ πλεῖον ἢ ἀῖρεσις ἐξάπτηται τῶν πρὸς ἀλλήλους διαστασιαζόντων ἀντιπροβαλλομένων τὰ παρ' αὐτῶν γράμματα, παρακληθῆναι αὐτοὺς ἔδει, κεκριμένας ποιεῖσθαι καὶ τὰς τῶν ἐντυγχανόντων αὐτοῖς κοινωνίας, καὶ τὰς ἐγγράφως γινομένας κατὰ τὸν τύπον τῆς Ἐκκλησίας».

Διὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἐπιστολῶν τούτων χρησιμοποιεῖται παρὰ μ. Βασιλείῳ τὸ ῥῆμα «τυπῶ» —ἐπιστολὰς ἢ γράμματα τυπῶσαι ἢ τυπωθῆναι. Π.χ. Migne, PG 32, 469C/D—472A (Ἐπιστ. ΠΘ': Μελετίῳ, ἐπισκόπῳ Ἀντιοχείας· τῷ 372): «ἔπειτα καὶ ὑπομνησικομεν καταξιῶσαι σε πάντα τυπῶσαι διὰ τοῦ προειρημένου ἀδελφοῦ· καὶ εἴ τι δεῖ ἐπισταλῆναι τοῖς κατὰ τὴν Δύσιν, διὰ τὸ ὀφείλειν ἀναγκαίως καὶ δι' ἡμετέρου αὐτοῖς ἀπενεχθῆναι γράμματα, αὐτὸν ὑπαγορευῆσαι τὰς ἐπιστολὰς. Ἡμεῖς γὰρ ἐπιτυχόντες Σαβίνου, τοῦ παρ' αὐτῶν ἀποσταλέντος διακόνου, ἐπεστείλαμεν πρὸς τε τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν ἐπισκόπους, καὶ τινὰς τῶν ἰδίως πρὸς ἡμᾶς ἐπιστειλάντων. Εὐλογον δὲ ὡς ἀπὸ κοινοῦ τῆς

14. Migne, PG 32, 417B, Ἐπιστ. ΕΒ', & Τῇ Ἐκκλησίᾳ Παρνασσοῦ: «Καὶ ἔθει ἐπόμεινοι παλαιῶ ἐκ μακρᾶς τῆς ἀκολουθίας κεκρατηκότι ... διὰ τοῦ γράμματος τὴν εὐλάβειαν ὑμῶν ἐπισκεπτόμεθα, κοινωνοῦντες ὑμῖν τῆς τε ἐπὶ τῷ συμβάντι λύπης, καὶ τῆς φροντίδος τῶν ἐν χερσὶ».

15. Παρὰ τοῖς Λατίνοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι τοῦ 4ου αἰ. τὰ «κοινωνικά γράμματα» ἐκαλοῦντο «litterae communicatoriae» ἢ «litterae formatae». Αὐγουστ. Ἐπιστ. 44,2,3: «epistolae communicatoriae quae formatas dicimus». Πρβ. Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, ed. L. Favre, τ. II, 94, λ. «canonicae litterae».

συνόδου ἀποσταλῆναί τινα τὸν κομίζοντα δεύτερα γ ρ ά μ α τ α, ἄπερ αὐτὸς κέλευσον τ υ π ω θ ῆ ν α ι. Ὁμοίως τῷ αὐτῷ γράφων ὁ αὐτὸς Πατῆρ (Migne, PG 32, 429A, Ἐπιστ. ΞΗ' τῷ 371), λέγει: «καταξιώσεις καὶ ἐπιστολάς τ υ π ὠ σ α ι καὶ ὑ πο μ ν η σ τ ι κ ἄ ὑ π α γ ο ρ ε ὖ σ α ι». Σημειωτέον δ' ὅτι πολλάκις ὁ ὄρος («Ἵπομνηστικὸν») λαμβάνεται ὑπὸ τοῦ μ. Βασιλείου καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς Ἐπιστολῆς. Οὕτω π.χ. ἐν Ἐπ. ΡΚ', Μελετίῳ ἐπισκ. Ἀντιοχείας' τῷ 373, παρὰ Migne, PG 32, 540A¹⁶. Περαιτέρω χωρία, ἀποδεικνύοντα τὴν σημασίαν τοῦ ῥήματος «τ υ π ὠ» διὰ τὰ ἐπίσημα «Κανονικὰ ἢ κοινωνικὰ γράμματα», ἐκ τοῦ ἰδίου Πατρὸς εἰλημμένα, εἶναι καὶ τὰ ἐξῆς: Migne, PG 32, 537C (Ἐπ. ΡΚ': Μελετίῳ, ἐπισκ. Ἀντιοχείας' τῷ 373): «Γράμματα ἐδεξάμην παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου Εὐσεβίου, προστάσσοντα πάλιν γραφῆναι τοῖς Δυτικοῖς περὶ τινων ἐκκλησιαστικῶν. Καὶ ἐβουλήθη παρ' ἡμῶν τ υ π ω θ ῆ ν α ι τ ῆ ν ἐ π ι σ τ ο λ ῆ ν, ὑπογραφῆναι δὲ παρὰ πάντων τῶν κοινωνικῶν». Migne, PG 32, 560C (Ἐπιστ. ΡΚΘ': Μελετίῳ, ἐπισκ. Ἀντιοχείας' τῷ 373): «Εἰ οὖν φαίνεται ἀναγκαῖόν τι ἔχειν ἢ πρὸς τοὺς Δυτικοὺς ἐπιστολῆ, καταξίωσον τ υ π ὠ σ α ς αὐτὴν διαπέμψασθαι ἡμῖν, ὥστε ποιῆσαι ὑπογραφῆναι παρὰ τῶν ὁμοψύχων, καὶ ἐτοίμην ἔχειν τὴν ὑπογραφὴν, ἐν χάριτι κεχωρισμένῳ ἐ ν τ ε τ υ π ω μ ἔ ν η ν, ἣν δυνάμεθα συνάψαι τῷ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν τοῦ συμπρεσβυτέρου περικομιζομένῳ». Τὸ ῥήμα «τ υ π ὠ» παρὰ μ. Βασιλείῳ ἔχει ἐνίοτε τὴν σημασίαν τοῦ «κανονίζω» ἢ «ῥυθμίζω κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας». Π.χ. Migne, PG 32, 792B (Ἐπιστ. ΣΙΣΤ' (= 216): Μελετίῳ, ἐπισκ. Ἀντιοχείας' τῷ 375): «ὥστε μετὰ τῶν ἐκεῖ ἐπισκόπων τὰ κατὰ τοὺς ἐν τῇ Ἰσαυρίᾳ ἀδελφοὺς τ υ π ὠ σ α ι». Ὁ Β α λ σ α μ ὶ ν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ 23 κανόνος τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου (Μάιος 449), ὡς ἐξῆς ἀναλύει τὴν φράσιν «τ ε τ υ π ω μ ἔ ν η ἐ π ι σ τ ο λ ῆ» (Migne, PG 138, 121B. Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα II 367/68): «Τ ε τ υ π ω μ ἔ ν η δὲ ἐκλήθη ἢ ἀπολυτικὴ ἐπιστολὴ ἢ ὡς ὑποτυπούσα τὴν ἀναγκαίαν αἰτίαν τῆς ἀποδημίας τοῦ ἐπισκόπου, ἢ ὡς ὀφείλουσα ἔχειν σημασίαν καὶ ὑπογραφὴν τοῦ πρωτεύοντος τῆς συνόδου». Καὶ ὁ Ζ ω ν α ρ ᾶ ς (Ἐνθ' ἄν.): «τ ε τ υ π ω μ ἔ ν η ν, ἥτοι παράθεσιν, τυποῦσαν δηλονότι ἀναγκαίαν εἶναι τὴν ἀποδημίαν αὐτοῦ, ἢ τ ε τ υ π ω μ ἔ ν η ν, ἀντὶ τοῦ ἐ ν σ ε σ η μ α -

16. Ὁ ὄρος («Ἵπομνηστικὸν») κατὰ τὸν 4ον αἰ. ἔχει τὴν ἐννοίαν τοῦ «Ἵπομνήματος». Εἰς τὴν μεταγενεστέραν βυζαντιακὴν περίοδον ἔλαβεν ἑτέραν σημασίαν. Ὅρα Du Cange, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae graecitatis, στ. 1646/47 ἐν λ.. Διεξοδικώτερον διέλαβε περὶ τοῦ ὄρου τούτου ὁ Georg Stadtmüller, Michael Choniates, Metropolit von Athen (ca. 1138-ca 1222). (Orientalia Christiana vol. XXXIII. 2. Nr. 91. Februario-Martio 1934) Roma 1934, σ. 287 (165) ἐέ. Πρβ. καὶ Franz Dölger, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges. München 1948, Textband N. 80/1, σ. 219. Κατὰ τὴν μεταγενεστέραν λοιπὸν βυζαντιακὴν περίοδον ὁ ὄρος ἔχει τὴν σημασίαν τῆς «Ἵπομνήσεως», τῆς «Δεήσεως», τῆς «Ἀναφορᾶς» ἢ, ὡς λέγομεν σήμερον, τῆς «Ἐκκλήσεως».

σ μένην, ὑπογεγραμμένην». Ὡς πρὸς δὲ τὴν λέξιν «τύπος» λεκτέα τὰ ἐξῆς. Παρὰ μ. Βασιλείῳ λαμβάνεται ἐνίοτε ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ «κανόνος». Π.χ. Migne, PG 32, 804C (Ἀμφιλοχίῳ Γ' Κανονικῆ· τῷ 375/76): «ΟΣΤ' (76): ὁ αὐτὸς τύπος καὶ περὶ τῶν τὰς νύμφας ἑαυτῶν λαμβανόντων». Παρὰ τῷ Ἐθασαυρῷ (VII, 2589) ἐν λ. «τύπος» μνημονεύονται «τύποι πολιτικοὶ καὶ δημόσιοι» ἐκ τοῦ ἰζ' κανόνος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (451). Αὐτόθι μνημονεύεται καὶ ἡ 13 πρᾶξις τῆς ἰδίας συνόδου, ἔχουσα ὡς ἐξῆς: «Μήτε τοὺς τῆς εὐσεβείας ἡμῶν ἐντρεπόμενος συγχέων καὶ καταρράσσειν πειρᾶται τοὺς κρατήσαντας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις βασιλικοὺς τε καὶ κανονικοὺς τύπους». Ἐπίσης ὁ Βαλαμῶν «πολιτικούς ἢ δημοτικούς τύπους» ὀνομάζει τὰ βασιλικά διατάγματα (ΘΣ VII, 2589, ἐν λ. «τύπος»): «Δέον γάρ ἐστιν ἀκολουθεῖν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοτικοῖς τύποις, ἥτοι τοῖς βασιλικοῖς προσταγμασι». Τὴν σημασίαν δὲ ταύτην εὐρομεν καὶ ἐν Ἐπιστ. 99 τοῦ μ. Βασιλείου (Migne, PG 32, 504A· τῷ Τερεντίῳ Κόμητι· τῷ 372): «δοὺς αὐτοῖς καὶ τύπους περὶ τῶν ἀδιαφόρως κατὰ τὴν Ἀρμενίαν παρανομουμένων, ὅπως αὐτοῖς προσῆκεν ἐπιμελεῖσθαι».

Τὰ «κοινωνικὰ γράμματα», ἐκπληροῦντα χρεῖωδη τινὰ σκοπὸν, ἐθεωροῦντο «ὀμιλία τις ἐγγράμματος ἀπόντος πρὸς ἀπόντα»¹⁷, ἀνεπλήρουν δ' οὕτω τὴν λόγῳ τοῦ τοπικοῦ χωρισμοῦ μὴ δυναμένην νὰ πραγματοποιηθῇ προσωπικὴν ἐπαφὴν καὶ προφορικὴν συνομιλίαν. Σχετικῶς ὁ μ. Βασίλειος λέγει (Migne, PG 32, 304D, Ἐπιστ. ΙΗ', Τῆ Ἐκκλησίᾳ Νεοκαισαρείας παραμυθιτικῆ· τῷ 368): «ἐπεὶ δὲ τὴν σωματικὴν συνάφειαν πολλὰ τὰ διακωλύοντα, λειπόμενον ἦν διὰ τοῦ γράμματος κοινωνεῖν ὑμῖν τῶν παρόντων». Ἐπίσης τῷ ἐπισκόπῳ Βερροίας Θεοδότῳ ὁ αὐτὸς Πατὴρ ἐπιστέλλων τὴν ὑπ' ἀριθ. ΡΠΕ' Ἐπιστ. (Αὐτόθι 661C· τῷ 373), λέγει: «Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ τρόπος τῆς ὀμιλίας τοῖς τοσοῦτον διεζευγμένοις τῷ σώματι, ὁ δὲ ἐπιστολῶν, οὗ μὴ ἀποστερῶμεν ἀλλήλους, καθόσον ἂν ἐνδιδῷ τὰ πράγματα». Πόσῃν σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν ἐπιστολικὴν ταύτην ἐπικοινωνίαν ὁ μ. Βασίλειος, καταφαίνεται ἐξ ὅσων «πρὸς τοὺς ἐν Βερροίᾳ» γράφων, λέγει (Migne, PG 32, 813C, Ἐπιστ. ΣΚ'· τῷ 375): «Μεγάλην ὁ Κύριος ἔδωκε παραμυθίαν τοῖς ἀπολιμπανομένοις τῆς κατ' ὀφθαλμοὺς συντυχίας, τὴν διὰ τοῦ γράμματος ὀμιλίαν, ἐξ ἧς ἐστι μανθάνειν οὐ τὸν σωματικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' αὐτῆς τῆς ψυχῆς τὴν διάθεσιν». Τὰ αὐτά που γράφει καὶ τῷ Εὐσεβίῳ, ἐπισκόπῳ Σαμοσάτων (Ἐπιστ. ΣΛΘ', τῷ 376 παρὰ Migne, PG 32, 892A): «ἑαυτοῦ δὲ εὐρεῖν τινα τῆς μακρᾶς ἀπολείψεως παραμυθίαν ἐκ τῆς διὰ τοῦ γράμματος ὀμιλίας». Ὁμοίως καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Σω-

17. Πρβ. Valentius Weichert, Demetrii et Libanii qui feruntur τύποι ἐπιστολικοὶ et ἐπιστολιμαῖοι χαρακτῆρες. Lipsiae 1910, σ. 14.

φρονίῳ (τῷ 374, παρὰ Migne, PG 32, 645C) γράφει: «Οὐδὲν γὰρ οὕτω σπά-
νιον νῦν ὡς ἀδελφοῦ συντυχία πνευματικοῦ, καὶ ῥῆμα εἰρηνικόν, καὶ πνευματικὴ
κοινωνία... Εἰ γὰρ αἱ ἐπιστολαὶ τοιαῦται, ὅποια ἡ συντυχία;» Τηλικαύτης δὲ
σπουδαιότητος ἐθεωρεῖτο ἡ διὰ τῶν γραμμάτων πνευματικὴ ἐπικοινωνία τῶν
Ἱεραρχῶν πρὸς ἀλλήλους, ὥστε καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας
ταύτης, μάλιστα μεθ' ὠρισμένων —ἀνεγνωρισμένων— προσωπικότητων καὶ
λόγῳ κύρους καὶ λόγῳ ὀρθοδόξων περὶ τὴν πίστιν φρονημάτων, ἔκρινε πολλα-
κίς τὸ περὶ τὴν πίστιν ὑγιές ἢ μὴ φρόνημα τῶν Ἐπισκόπων. Οὕτως ὁ νόμος τοῦ
αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τῆς 30ῆς Ἰουλίου τοῦ 381 (Cod. Theod. 16, 1,3)
ὠρίζε τὸν Ἀμφιλόχιον τοῦ Ἰκονίου καὶ τὸν Ὀπτιμον τῆς ἐν Πισιδίᾳ Ἀντιο-
χείας ὡς τοὺς ἐπισκόπους ἐκείνους, μεθ' ὧν ἔπρεπε νὰ εὐρίσκωνται ἐν κοινω-
νίᾳ οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ θεωρῶνται ὡς ὀρθόδοξοι εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας¹⁸.
Τὰ «κ ο ι ν ω ν ι κ ἄ γ ρ ἄ μ μ α τ α» ἦσαν λοιπὸν οὐ μόνον ἀπλήρῃ ἐπ' εὐκαι-
ρία ἐπικοινωνία δύο ἢ πλείονων Ἱεραρχῶν, ἀλλ' ἅμα καὶ ὁμολογία τῆς ἐνό-
τητος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀρρήκτου δεσμοῦ τῶν ἐκπροσώπων ταύτης καὶ
ἀπόδειξις ὅτι πάντες ἔχονται στερεῶς τῆς ὀρθῆς πίστεως, τοῦ αὐτοῦ φρονή-
ματος ὄντες καὶ οἰονεὶ σύμφυχοι καὶ ὁμόφρονες ἐν τοῖς περὶ τὴν πίστιν κυρίως
ζητήμασι ἀποδεικνύμενοι. Τοῦτο βεβαιοῖ καὶ ὁ μ. Βασίλειος τοῖς Νεοκαισα-
ρεῦσιν (Migne, PG 32, 753D, Ἐπ. ΣΔ' τῷ 375) ἐπιστέλλων: «ὧν ἔστιν ὑμῖν
ἐκ τε τῶν ἐκεῖθεν φερομένων γραμμάτων μαθεῖν καὶ ἐκ τῶν ἐντεῦθεν ἀλί-
ν αντιπεμπομένων αὐτοῖς διδασχθῆναι, ὅτι σύμφυχοι πάντες ἐσμέν, τὸ ἐν φρο-
νοῦντες».

Εἶδομεν ὅτι τὰ «κ ο ι ν ω ν ι κ ἄ γ ρ ἄ μ μ α τ α» ὀρθὸν εἶναι νὰ δια-
κρίνωνται εἰς ἰ δ ι ω τ ι κ ἄ καὶ εἰς ἐ π ἰ σ η μ α. Τὰ ἐ π ἰ σ η μ α «κοινωνικὰ
γράμματα» ἦσαν μᾶλλον γενικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀφεώρων εἰς ζητήματα
σπουδαῖα τῆς Ἐκκλησίας, καθολικοῦ κύρους. Αἱ ἐ π ἰ σ η μ ο ι αὐταὶ ἐπι-
στολαὶ ἐκοινοποιοῦντο πολλακίς εἰς πλείονας κατὰ τόπους Ἐκκλησίας ἢ καὶ
ἐπισκόπους καὶ οὐχὶ σπανίως ἀνεγινώσκοντο δημοσίᾳ καὶ ἐπ' ἐκκλησίας. Ἐστὼ
τῶν λεγομένων μάρτυς ὁ αὐτὸς Πατὴρ, ὅστις τῷ μ. Ἀθανασίῳ, ἐπισκ. Ἀλε-
ξανδρείας γράφων ἐν ἔτει 371 (Migne, PG 32, 417A, Ἐπιστ. ΕΑ'), λέγει:
«Ἀρκοῦσα δὲ αὐτῷ στήλη καὶ αὐτὰ τὰ γράμματα ἀ ν α γ ι ν ω σ κ ὀ μ ε ν α
π α ν τ α χ ο ῦ». Ἐννοεῖ τὴν καταλειφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀγίου Διονυσίου Ἀλε-
ξανδρείας Ἐπιστολογραφίαν, τὴν διαλαμβάνουσαν, ὡς γνωστόν, σπουδαῖα ἐκ-
κλησιαστικὰ ζητήματα, γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἐπομένως,
ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς ἀνεγνωρισμένης ταύτης μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς προ-
σωπικότητος, καθολικοῦ κύρους ὄντα. Ἐπίσης τῷ αὐτῷ μ. Ἀθανασίῳ ἐπι-
στέλλων τὴν ὑπ' ἀριθ. ΠΘ' ἐπιστολὴν τοῦ ὁ μ. Βασίλειος (Migne, PG 32,

18. Πρβ. ἡμέτερον Λόγον ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν: Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου
καὶ μέγας Βασίλειος. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1949 (Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη) σ. 7.

460B/C, τῷ 371/72), γράφει ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα καὶ τὰ ἐξῆς ἀξιοπρόσεκτα: «Ἐπεὶ οὖν ὥρμηται νῦν γνησίως πᾶν τὸ περὶ ἡμᾶς ὑγιαῖνον κατὰ τὴν πίστιν εἰς τὴν πρὸς τοὺς ὁμοδόξους κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν, θαρρούντως ἤλθομεν εἰς τὴν παράκλησίν σου τῆς ἀνεξικακίας, ἐπιστεῖλαι πᾶσιν ἡμῖν ἐπιστολὴν μίαν, παραίνεσιν ἔχουσαν τῶν πρακτέων. Οὕτω γὰρ βούλονται παρὰ σοῦ τὴν ἀρχὴν ὑπάρξαι αὐτοῖς τῶν κοινωνικῶν διαλέξεων. Ἐπειδὴ δὲ ἴσως ὑποπτοὶ καταφαίνονται σοὶ τῇ μνήμῃ τῶν παρελθόντων, ἐκεῖνο ποιήσον, θεοφιλέστατε Πάτερ· ἐμοὶ τὰς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ἐπιστολάς διάπεμψαι ἢ διὰ τινος τῶν αὐτόθεν πιστῶν, ἢ καὶ διὰ τοῦ ἀδελφοῦ Δωροθέου τοῦ συνδιακόνου ἡμῶν, ὃς ὑποδεξάμενος οὐ πρότερον δώσω, μὴ λαβὼν τὰς παρ' αὐτῶν ἀποκρίσεις· ἐὰν δὲ μή, ἡμαρτηκῶς ἔσομαι εἰς σὲ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου».

Εἰς τὰ ἐπίσημα «κοινωνικά γράμματα» πρέπει νὰ καταλεχθοῦν καὶ τὰ οὕτω καλούμενα «συνοδικὰ γράμματα». Εἰ καὶ πρόθεσις ἡμῶν δὲν εἶναι ἡ περὶ αὐτὰ ἀπασχόλησις ἡμῶν, ἐν τούτοις ἔστω καὶ ἐνταῦθα μνεῖα σχετικοῦ χωρίου τοῦ μ. Βασιλείου, μνημονεύοντος «συνοδικοῦ γράμματος» ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς Ἱταλοὺς καὶ Γάλλους (Migne, PG 32, 484A, Ἐπ. 92, τῷ 372): «ἦν —δηλ. πίστιν— καὶ ἡμεῖς ἐδεξάμεθα καὶ ἐπέγνωμεν ἐκ τῶν ἀποστολικῶν χαρακτήρων μεμορφωμένην, συνθέμενοι καὶ αὐτῇ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῷ συνοδικῷ γράμματι κανονικῶς καὶ ἐνθέσμως δεδογματισμένοις». Ἔτερα «συνοδικὰ γράμματα» προχείρως βλέπει τις καὶ παρ' Εὐσεβίου Καισαρείας, Ἐκκλ. Ἰστ. VII, 30,2 καὶ ἀλλαχοῦ.

Παρὰ Γρηγορίῳ Νύσσης λόγος γίνεται καὶ περὶ «γραμμάτων καταλλακτηρίων», ἅτινα εἶναι, φαίνεται, τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ καὶ σήμερον «εἰρηνικὰ γράμματα» καλούμενα. Ταῦτα εἶναι κυρίως γράμματα φιλοφροσύνης καὶ πρέπει νὰ διακρίνονται τῶν «ἀπολυτικῶν» ἢ πολλακίς καὶ «εἰρηνικῶν» λεγομένων γραμμάτων, ὡς καὶ τῶν «συστατικῶν», περὶ ὧν ἤδη ὠμιλήσαμεν. Ἰδοὺ λοιπὸν τί λέγει περὶ τῶν «καταλλακτηρίων γραμμάτων» ὁ Γρηγόριος Νύσσης (Migne, PG 46, 1056B/C, Ἐπιστ. ΙΣΤ'): «Γράμματα καταλλακτηρία, φιλοφροσύναι, σύμβολα, δῶρα, ἀγαπητικὴ διὰ γραμμάτων περιπλοκή». Ἡ διάκρισις τῶν «καταλλακτηρίων» γραμμάτων ἀπὸ τῶν «εἰρηνικῶν» ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ Ζ' κανόνος τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 341 συνελθούσης συνόδου (Ῥάλλη - Πोटλῆ, Σύνταγμα III, 138/39). Τὰ «εἰρηνικά» γράμματα, ἅπερ καὶ «κανονικάς» ἐπιστολάς ὀνομάζει, λαμβάνει ὁ ἀνωτέρω κανὼν ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὡς εἴπομεν, τῶν «ἀπολυτικῶν» ἐπιστολῶν. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ κανὼν Ζ' τῆς ἀνωτέρω συνόδου: «Μηδένα ἄνευ εἰρηνικῶν δέχεσθαι τῶν ξένων». Καὶ ὁ Η' κανὼν τῆς ἰδίας συνόδου (αὐτόθι) λέγει: «Μηδὲ πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ταῖς χώραις κανονικάς ἐπιστολάς διδόναι, ἢ πρὸς μόνους τοὺς γείτονας ἐπισκόπους ἐπιστολάς ἐκπέμπειν· τοὺς δὲ ἀνεπιλήπτους

χωρεπισκόπους διδόναι εἰρηνικάς). Ὁ Ζωναρᾶς ὡς ἐξῆς ἐρμηνεύει τὸν κανόνα τοῦτον: «Κανονικάς ἐπιστολάς τὰς συστατικάς καὶ εἰρηνικάς ὀνομάζει... Ταύτας δὲ οἱ προεστῶτες τῶν ἐκκλησιῶν διδῶσιν, οὐ μέντοι πρεσβύτεροι, οὐδὲ οἱ ἐν ταῖς χώραις, ἐνθα μὴ συχνάζει ὁ ἐπίσκοπος. Οἱ δὲ χωρεπίσκοποι ... δύνανται διδόναι εἰρηνικάς· ἐπεὶ τοῖς χωρεπισκόποις καὶ ἄλλα προνόμια δέδοται» (αὐτόθι). Ὁμοίως ἐκφράζεται καὶ ὁ Βαλσαμῶν (αὐτόθι III, 140): «αἱ συστατικαί, αἱ λεγόμεναι καὶ κανονικαί».

Τέλος, ἄξιον μνείας εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι αἱ ἐγγράφως διδόμεναι «ὁμολογία πίστεως» ἐκαλοῦντο καὶ «γραμματαῖα πίστεως». Οὕτως ὁ μ. Βασίλειος (Migne, PG 32, 500C, Ἐπιστ. 99, Τερεντίω Κόμητι· τῷ 372): «Ἄλλ' ἐβουλήθη αὐτὸς ὑπὸ πολλῆς ἀκριβείας, τοῖς ἀδελφοῖς συντυχῶν τοῖς περὶ Θεόδοτον, παρ' αὐτῶν λαβεῖν γραμματαῖον πίστεως, καὶ αὐτὸ προτεῖναι τῷ προειρημένῳ», δηλ. τῷ Εὐσταθίῳ Σεβαστείας. Καὶ κατωτέρω (αὐτόθι 501B): «Εἰ δὲ ἄρα καὶ ἀληθῆ εἶναι συμβῆ τὰ θρυλούμενα παρ' ὑμῶν, προτεῖναι αὐτῷ γραμματαῖον, πᾶσαν ἔχον τῆς ὀρθῆς πίστεως τὴν ἀπόδειξιν, χρῆ».

Συμπεράσματα.

Τὸ κύριον πρόβλημα, περὶ τὸ ὁποῖον ἠσχολήθημεν ἀνωτέρω ἦτο ἡ ἀπόδειξις τῆς υπάρξεως «Κανονικῶν Ἐπιστολῶν» πρὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου τοῦ 692 ἔτους. Δύναται πλέον ἀδιαφιλονεικῆτως νὰ λεχθῆ ὅτι τοιαῦτα Ἐπιστολαὶ ὑπῆρχον πολὺ πρὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου καὶ δὴ καὶ εἰς αὐτὸν ἔτι τὸν 4ον αἰῶνα. Οὐδεμία ὁμῶς ἐπίσης ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ὅρος «Κανονικαὶ Ἐπιστολαί» ὑπὸ τετραπλῆν σημασίαν λαμβάνεται. Καὶ ἡ Ἐπιστολογραφία τοῦ μ. Βασιλείου καὶ αἱ ἀποφάσεις τῶν συνόδων μνείαν ποιοῦνται «Κανονικῶν Ἐπιστολῶν» ἢ «Κανονικῶν γραμμαμάτων» ὑπὸ τετραπλῆν σημασίαν: α) τὴν τῶν «κοινωνικῶν γραμμαμάτων»· β) τὴν τῶν «ἀπολυτικῶν» ἢ «συστατικῶν ἐπιστολῶν»· γ) τῶν Ἐπιστολῶν ἐνίων ἐπισκόπων, αἵτινες ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἐπραγματεύθησαν κανονικὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ δ) τῶν Ἐπιστολῶν ἢ ἀποσπασμάτων Ἐπιστολῶν ἐπισκόπων τινῶν ἐπὶ κανονικῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ἀναγνωρισθεῖσῶν ἐκ τῶν ὑστέρων ὑπὸ οἰκουμένης τινος συνόδου καὶ ἐπομένως κανονικὸν ἐκκλησιαστικὸν κύρος διὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν εἰς τὸ διηγετικὸς προσλαβουσῶν.

Καὶ αἱ μὲν δύο πρῶται περιπτώσεις δὲν ἀφοροῦν ἀμέσως εἰς τὸ ἡμέτερον πρόβλημα. Ὡς πρὸς τὴν τρίτην περίπτωσιν ζητήμα μόνον δύναται νὰ γεννηθῆ, ἂν αἱ «Κανονικαὶ Ἐπιστολαί» αὗται ἀπετέλουν ἀπλῶς γνώμας, ἔστω καὶ αὐθεντικὰς διὰ τὴν κανονικὴν πράξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἦσαν ὑποχρεωτικοὺς κύρους διὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν. Τό γε νῦν

ἔχον, αἱ Ἐπιστολαὶ αὐταὶ, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον ἀναγνωρισθῆ ἐπισημῶς ὑπὸ οἰκουμενικῆς τινος συνόδου, δέον νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι καὶ παρὰ τὴν προσωπικὴν αὐθεντίαν τοῦ συντάκτου αὐτῶν, οὐδεμίαν καθολικὴν καὶ ὑποχρεωτικὴν ἰσχὺν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν δύνανται νὰ ἔχουν. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου δὲν δύναται νὰ παραθεωρηθῆ τὸ γεγονός, καθ' ὃ καὶ αἱ προσωπικὸν ἢ ἰδιωτικὸν ἔτι χαρακτῆρα φέρουσαι Ἐπιστολαί, ἐφ' ὅσον προήρχοντο ἐκ τῆς χειρὸς ἀνεγνωρισμένου τινὸς Πατρὸς καὶ δὴ καὶ ἐκ τῆς ἐνδόξου χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, Πατρὸς μάλιστα ἀποτελοῦντος αὐθεντίαν ἐκκλησιαστικὴν ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς Πίστεως καὶ τῆς Ἠθικῆς, οὐδεμίαν λέγω ἀμφιβολίαν ὅτι καὶ αἱ «κανονικαὶ» τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταύτης αὐθεντίας γινώμαι, ὡς ἀποτελοῦσαι μέρος τῆς γραπτῆς Ἱερατικῆς Παράδοσεως, κατὰ τὴν περίοδον τοῦλάχιστον τῶν ἐπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐθεωροῦντο ἐν τούτοις δεσμευτικαὶ διὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴν «κανονικῶν» ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων ὑπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι πρὸς στήριξιν τῶν ἀποφάσεών των προσεκομίζον γνώμας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα κατ' ἐξοχὴν ἐκ τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος. Πολλάκις λοιπὸν προσεκομίζοντο καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων εἴτε αὐτοῦσαι εἴτε καὶ ἐν ἀποσπάσμασιν Ἐπιστολαὶ παλαιότερων διακεκριμένων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν διὰ τὴν στήριξιν τῆς δογματικῆς ἢ τῆς ἠθικῆς ἢ ἀκόμη καὶ τῆς κανονικῆς διδασκαλίας τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἡμετέρας θέσεως ἔστω καὶ ὁ μ. Βασίλειος, ὡς παράδειγμα. Οὗτος, μνημονεύων ἐπιστολῆς τοῦ μ. Ἀθανασίου πρὸς Δρακόντιον, θεωρεῖ τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς ἀρνούμενους τὴν χειροτονίαν, λόγῳ δοθείσης ὀρκωμοσίας περὶ μὴ ἀποδοχῆς, σχετικὸν ἀπόσπασμα, ὡς «κανόνα» διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὁ ἴδιος ἐκθέτει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην, οἰνοεὶ «κανόνα» διὰ τὴν Ἐκκλησίαν διατυπῶν. Καὶ ἐὰν τὸ «ἔθος», τὸ ἐπὶ τῆς ἀγραφοῦ παραδόσεως στηριζόμενον, θεωρεῖται ἀπ' ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς, λίαν ὀρθῶς, ὡς «νόμου δύναμιν ἔχον»¹⁹, διατί αἱ ἐγγραφῶς ὑφ' ἀγίων ἐπίσης ἀνδρῶν καὶ ἐπισκόπων ἐκτιθέμεναι γινώμαι ἐπισημοὶς Ἐπιστολαῖς δὲν θὰ ἐθεωροῦντο, ὡς «νόμου δύναμιν ἔχουσαι» διὰ τὴν Ἐκκλησίαν; Τὰ δ' ἐν αὐταῖς «κανονικὰ» ζητήματα διατί δὲν θὰ εἶχον καθολικὸν «κανονικὸν» κῦρος διὰ τὴν Ἐκκλησίαν; Εἶναι οὐχὶ ἐπιτυχὲς ν' ἀμφισβητῶμεν γεγονότα, ἐπὶ τῆς ἀπλῆς ὀνομασίας καὶ ὀρολογίας μεταγενεστέρως ἐπικρατησάσης στηριζόμενοι

19. Migne, PG 32, 624B (μ. Βασίλειος, Ἐπιστ. ΡΕ', Διοδώρῳ τῷ 373): «... Τὸ παρ' ἡμῖν ἔθος, ὃ ἔχομεν προβάλλειν, νόμου δύναμιν ἔχον, διὰ τὸ ὑφ' ἀγίων ἀνδρῶν τοὺς θεσμοὺς ἡμῖν παραδοθῆναι».—Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ τοῦ ἀγραφοῦ νόμου ἢ καὶ τοῦ ἔθους χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ μ. Βασιλείου καὶ ὁ ὅρος «θεσμός». Οὕτως ἐν Migne, PG 32, 557A: «κατὰ τοὺς παλαιοὺς θεσμοὺς τῆς ἀγάπης». Αὐτόθι 552B: «τοῖς ἀτάκτως καὶ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν γενομένοις». Αὐτόθι 664C: «ὅτε ἡμῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν τὴν σύγχυσιν». Πρβ. καὶ 480B.

καὶ ν' ἀρνώμεθα μίαν *de facto* ἐπικρατοῦσαν κατάστασιν. Πλὴν ἐὰν μετὰ σχολαστικότητος ἀκριβολογήσωμεν, πρέπει νὰ διαχωρίσωμεν τὰς «Κανονικὰς Ἐπιστολάς» εἰς α) «Κανονικὰς» πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεώς των ὑπὸ συνόδου τινός, ἀλλ' αἱ ὅποια ἔν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας ὡς «κανονικαὶ» ἐθεωροῦντο καὶ εἰς β) «Κανονικὰς» μετὰ τὴν ὑπὸ συνόδου τινός ἀναγνώρισιν αὐτῶν, αἵτινες πλέον ὑποχρεωτικὸν κῦρος ἔλαβον καὶ ἐπισήμως διὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν. Καὶ ὅτι τὰ εἰρημμένα δὲν εἶναι ἀπλῆ θεωρία, ἀλλὰ στηρίζονται εἰς τὴν πράξιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ κατ' ἐξοχὴν «κανονικοῦ» ἐπισκόπου, τοῦ μ. Βασιλείου. Ἰδοὺ τί οὗτος γράφει τῷ Διοδώρῳ (Migne, PG 32, 624B, Ἐπιστ. ΡΕ' τῷ 373): «Ὡστε εἰ καὶ μὴδὲν ἕτερον εἰπεῖν ἦν, ἐξήκει τὸ ἔθους πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ φυλακὴν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τὴν ἐπιστολὴν γράψας, ἐπιχειρήματι κιβδήλω κακὸν τοσοῦτον ἐπειράθη τῷ βίῳ ἐπαγαγεῖν, ἀνάγκη μὴδὲ ἡμᾶς τῆς ἐκ τῶν λογισμῶν βοήθειας ὑφέσθαι· καίτοι γε ἐπὶ τῶν σφόδρα ἐναργῶν μείζων ἐστὶ τοῦ λόγου ἢ παρ' ἐκάστου πρόληψις». Ἐνταῦθα λόγος γίνεται ἀν ἐπιτρέπεται τις νὰ συζευχθῆ, τῆς συζύγου του τελευτησάσης, τὴν γυναικαδέλφην του. Ὁ μ. Βασίλειος ἀποκρούει διαρρήδην τὸν γάμον τοῦτο, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ἀρχαίῳθεν κρατοῦντος ἔθους. Ἀλλὰ τις περιέφερον «Ἐπιστολὴν» ψευδεπίγραφον, δῆθεν ἐπισκόπου τινός, καθ' ἣν ἐπετρέπετο ὁ τοιοῦτος γάμος. Ἀξίαν ἔχει δι' ἡμᾶς οὐχὶ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος, ἀλλ' ἡ πράξις τοῦ δράστου, ἀποδίδοντος «κανονικὴν» ἰσχὺν εἰς «Ἐπιστολὴν» δῆθεν ἐπισκόπου καὶ ἐπιζητοῦντος ἀναγνώρισιν τοῦ κύρους ταύτης ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας. Δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα τὸ γεγονός ὅτι ὁ μ. Βασίλειος, προσβάλλων τὴν γνησιότητα τῆς Ἐπιστολῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἔθους στηριζόμενος, ἐντελῶς ἀντίθετον ἐκφράζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμην. Ἀρκεῖ ἡμῖν ὅτι ἡ «Ἐπιστολὴ» προὔβάλλετο μετὰ τῆς ἀξιώσεως νὰ θεωρηθῆ ὡς «κανὼν» ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διαλαμβανόμενα ν' ἀναγνωρισθοῦν ὡς «κανονικὰ». Τοῦτο δ' ἀκριβῶς οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ ὅτι καὶ «Κανονικαὶ Ἐπιστολαὶ» ὑπῆρχον καὶ ὡς τιαυταὶ ἐθεωροῦντο αἱ Ἐπιστολαὶ «κανονικοῦ» περιεχομένου σημαινόντων Ἱεραρχῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλως οὔτε ὁ προσαγαγὼν τὴν Ἐπιστολὴν καὶ τὸ κῦρος αὐτῆς ἐπικαλούμενος, οὔτε ὁ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ περιεχομένου ταύτης ἀναλαβὼν Ἱεράρχης, προσβαλὼν τὴν γνησιότητα αὐτῆς, θ' ἀπέδιδον τηλικαύτην σημασίαν εἰς τὴν προσκομισθεῖσαν Ἐπιστολὴν, ἀν μὴ ἔν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας ἀνεγνωρίζοντο αἱ τοῦ εἴδους τούτου Ἐπιστολαὶ ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν ὡς «Κανονικαὶ» καὶ καθολικὸν «κανονικὸν» κῦρος καὶ ἰσχὺν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν εἶχον.

Τὴν τε θεωρίαν λοιπὸν καὶ τὴν πράξιν τῆς Ἐκκλησίας ἔχουσα ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ Πενθέκτη ἐν Τρούλλῳ τῆς Κων/πόλεως ἐν ἔτει 692 συνελθοῦσα σύνοδος ἀνεγνώρισεν εἴτε ἀποσπάσματα εἴτε καὶ αὐτουσίας Ἐπιστολὰς ἐπισήμων ἐκ-

κλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ὡς «Κανονικὰς Ἐπιστολάς», καθολικοῦ κύρους διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ τίτλος δ' οὗτος ἔμεινεν ἔκτοτε ὁ δηλωτικὸς τοῦ εἴδους τῶν Ἐπιστολῶν τούτων ὄρος. Ἴνα δὲ καὶ τὴν μορφήν τῶν «κανόνων» προσλάβωσιν αἱ «Κανονικαὶ Ἐπιστολαὶ» αὗται, διηρέθησαν εἰς «κανόνους», ἀναλόγως τῶν ἐν αὐταῖς διαλαμβανομένων κανονικῶν ζητημάτων.

Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Α' κανὼν τῆς ἐν Χαλκηδόνι τῷ 451 συνελθούσης συνόδου ὀρίζει: «Τοὺς παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων καθ' ἑκάστην σύνοδον ἄχρι τοῦ νῦν ἐκτεθέντας κανόνους κρατεῖν ἐδικαιώσαμεν», ὃν ὁ Νικόδημος (Πηδάλιον, σ. 104) ὡς ἐξῆς ἐρμηνεύει: «Ὁ παρῶν κανὼν δίκαιον κρίνει νὰ κρατοῦσιν, ἤτοι νὰ ἔχουσι τὸ κύρος καὶ τὴν ἰσχὺν ὅλοι οἱ κανόνες ὅπου ἂπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ νῦν ἐξεδόθησαν παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων, εἴτε πρὸς δογματικῶν ἀκρίβειαν, εἴτε καὶ πρὸς ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν, χρησιμεύοντας καθ' ἑκάστην σύνοδον οἰκουμενικὴν τε καὶ τοπικὴν» καὶ ἐν «Συμφωνίᾳ» ἐπάγεται: «Τὰ αὐτὰ δὲ μὲ τὸν παρόντα κανόνα καὶ ὁ Β' τῆς Ἑκτῆς καὶ ὁ Α' τῆς ἑβδόμης διορίζουσι νὰ μένουσι βέβαιοι οἷ τε Ἀποστολικοὶ καὶ οἱ πρὸς αὐτῶν Συνοδικοὶ καὶ οἱ Πατρικοὶ (sic) κανόνες». Ἐπίσης ὁ Β' κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου τῷ 692 ὀρίζει: «...Ἐπισφραγίζομεν δὲ καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας ἱεροὺς κανόνους τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων ἡμῶν ἐκτεθέντας»· τοίους δ' ἐννοεῖ, ἀναφέρει εὐθὺς ἀμέσως, παραθέτουσα τὰ ὀνόματα τῶν Πατέρων καὶ τὰς Ἐπιστολάς ἢ τὰ λοιπὰ ἔργα, ὅθεν ἔλαβε τοὺς κανόνους. Τί δὲ σημαίνει τοῦτο, εἶναι φανερόν. Οἱ «κανόνες» καὶ αἱ «Κανονικαὶ» λεγόμεναι Ἐπιστολαὶ τῶν Πατέρων ἦσαν οὐ μόνον γνωσταὶ τῇ Συνόδῳ, ἀλλὰ καὶ ἐκράτουσαν, ἤτοι ἴσχυον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀρχαίῳθεν. Τὸ δ' ἐν τῇ πράξει ἀρχαίῳθεν κρατοῦν ἔρχεται νὰ ἐπικυρώσῃ ὁ ἀνωτέρω κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου τοῦ 692. Ἐὰν δὲ λόγον ποιεῖται ἡ σύνοδος μόνον περὶ «κανόνων» καὶ οὐχὶ περὶ «Κανονικῶν Ἐπιστολῶν», τοῦτο θεωρῶ ἐπὶ μᾶλλον ἐνισχυτικὸν τῆς ἡμετέρας γνώμης, ὡς ὑποδηλοῦν ὅτι προὔπηρχον ἐν τῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας αἱ «Κανονικαὶ Ἐπιστολαὶ» καὶ δὴ καὶ εἰς «κανόνους» διηρημέναι καὶ ὡς «κανόνες» ἴσχυον ἀρχαίῳθεν ἐν τῇ πράξει τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Πρὸς ἐπὶ τούτοις ὁμιλεῖ ἡ σύνοδος περὶ «κανόνων», διότι οὐχὶ ὀλόκληροι καὶ αὐτούσαι Ἐπιστολαὶ τῶν Πατέρων, ἀλλὰ ἀποσπάσματα μόνον τούτων ἔλαβον τὸ κανονικὸν ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης κύρος, εἰς «κανόνους» εἴτε προὔπαρχοντας εἴτε καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς συνόδου διαιρεθέντα καὶ ὑποχρεωτικὴν ἔκτοτε ἰσχὺν διὰ τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν προσλαβόντα. Ὅταν λοιπὸν ὁμιλῇ ἡ σύνοδος αὕτη περὶ «κανόνων» τῶν ἁγίων Πατέρων, σημαίνει ὅτι τοὺς ἐκ τῶν «Ἐπιστολῶν» καὶ ἐτέρων ἔργων τῶν ἁγίων Πατέρων ἐσχηματισμένους «κανόνους» θέλει νὰ κατοχυρώσῃ καὶ προφυλάξῃ ἀπὸ πάσης παραχαράξεως ἢ ἀθετήσεως ἢ ἀνατροπῆς ἢ προσθαφαιρέσεως κ.λπ., μὴ ἐνδιαφερομένη, ὡς ἦν ἐπόμενον, περὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων τῶν Ἐπιστολῶν.

Καὶ διὰ τὸ νὰ συνοψίσωμεν τὰ ἐκτεθέντα, ἐπάγομεν συμπερασματικῶς: «Κανονικὰ ἢ Ἐπιστολὰ» προϋπῆρχον πολὺ πρὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου τοῦ 692· ἡ ἐπίσημος Ἐκκλησία, ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει, ἀνεγνώριζε καὶ πρὸ τῆς ἐπικυρώσεώς των ὑπὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, ὡς «κανονικόν» κύρος ἔχον· τὸ ἐν τῇ πράξει λοιπὸν τῆς Ἐκκλησίας γιγνόμενον ἔχουσα ὑπ' ὄψει ἡ ἀνωτέρω σύνοδος ἐπεκύρωσεν αὐτό, κατατάξασα εἰς «κανόνας» τὸ περιεχόμενον τῶν «Κανονικῶν Ἐπιστολῶν» τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ διὰ πρακτικούς λόγους καὶ χάριν ὁμοιομορφίας· οἱ ἅγιοι Πατέρες γράφοντες τὰς «ἐπισήμους» ταύτας Ἐπιστολάς εἶχον ὑπ' ὄψει τῶν τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν πρᾶξιν αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ «ἀρχαιόθεν κρατοῦν ἔθος» καὶ ἤθελον a priori νὰ προσδώσουν αὐταῖς καθολικὸν κύρος καὶ ἰσχὺν πανεκκλησιαστικὴν, καὶ ὅταν ἀκόμη ἀπεινόντο εἰς πρόσωπα ἢ ἐκ περιπτωσιολογικῶν ἀφορμῶν συνέτασσον τὰς «Κανονικὰς Ἐπιστολάς» των· μάλιστα ὁ μ. Βασίλειος συντάσσει τὰς τρεῖς «Κανονικὰς Ἐπιστολάς» του ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐτέρας προγενεστέρων Πατέρων Ἐπιστολάς. Ἐν τῇ συντάξει δὲ τῶν Ἐπιστολῶν του τούτων ὁ κατ' ἐξοχὴν «κανονικός» οὗτος Ἱεράρχης πρόθεσιν a priori εἶχε νὰ προσδώσῃ αὐταῖς κύρος καὶ ἰσχὺν πανεκκλησιαστικὴν καὶ εἰς τὸ διηγεσθῆς. Ὁρθῶς λοιπὸν ὁ Ed. Schwartz ἀπεδέχθη τὴν ὑπαρξίν «Κανονικῶν Ἐπιστολῶν» καὶ πρὸ τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ συνόδου τοῦ 692, ἀπ' ἀρχαιοτάτης μάλιστα ἐποχῆς, ὁ δὲ O. Bardenhewer δὲν δικαιούται ἀντίθετα τούτου ἐκτιθέμενος.